

«ТЕМУР ТУЗУКЛАРИ» -МУҲИМ ТАРИХИЙ МАНБА.

Bozorov Bekzod Shamsiddin o'g'li
Shodiyorov Abror Jo'ra o'g'li
Abdusattorov Ulug'bek G'ulom o'g'li

Аннотатсия: Амир Темур ва унинг даври хусусида замондошлари *ҒиёсиддинАлининг «Рўзномайи газовоти Ҳиндустон», Низомиддин Шомийнинг «Зафарнома», Шарафиддин Али Яздининг «Зафарнома», Ибн Арабшоҳнинг «Темур тарихи»* ва бошқаларнинг қимматли асарлари мавжуддир. Лекин, буюк жаҳонгир ҳаёти ва фаолиятига бағишланган асарлар ичида шубҳасиз «Темур тузуклари» алоҳида аҳамият касб этади.

Калит сузлар«Тузуки Темурий» («Темур тузуклари»), «Малфузоти Темурий» («Темурнинг айтганлари») ва «Воқиоти Темурий» («Темурнинг бошидан кечирганлари»)

Асар Амир Темур томонидан ёздирилган бўлиб, аввал эски ўзбек (чиғатой ёки туркий) тилида баён этилган. Бир қатор шарқшунослар – Ч.Ръйю, Г.Этэ, Ч.А.Стори, Н.Д.Миклухо-Маклай ва бошқаларнинг фикрича, унинг бир қўлёзма нусхаси Яман ҳокими Жаъфар пошшонинг кутубхонасида сақланган. «Тузукот»ни илк бора форс тилига таржима қилган Мир Абу Толиб Ҳусайний ат-Турбатийнинг ёзишига қараганда, у ўз хаж сафарида мазкур асарни учратганлигини ва ўзи билан олганлигини таъкидлайди. У Арабистондан келгач, асарни форсча таржимасини бобурий подшоҳ Шох Жаҳонга (1628-1657) тақдим этади. Шох Жаҳон тарихни яхши билган илмли шахс бўлганлиги учун аввало асарни ўзи кўриб чиқиб, унда баъзи ноаниқлар ва ғализликларни топади. Подшоҳ ундаги ноаниқликларни тузатиш ва таҳрир этишни Дакан вилояти қозикалони, истеъдодли адиб Муҳаммад Афзал Бухорийга (вафоти 1651/1652 йй.) топширади. Бу хусусида ҳиндистонлик тарихчи Абдулҳамид Лоҳурий (1654 й. вафоти) ўзининг «Подшонома» асарида ҳам қайд этиб ўтган.

Мазкур асар XVIII асрдан бошлаб машҳур бўлиб кетиб, 1783 йили Англияда, 1785 ва 1891 йилда Ҳиндистонда, 1868 йили Эронда чоп этилди. Шундан француз (1787 й.), инглиз (1830 й.), урду (1845 й.) тилларига ҳам таржима қилинган. Эронда қайта 1963 йилда яна бир бора чоп этилган. «Темур тузуклари» ўзбек тилига 1857 йилда Хивада Муҳаммад Юсуф Рожий томонидан илк бора қисқартириб таржима қилинган. Асарни Мир Абу Толиб Ҳусайний ат-Турбатий матнига мувофиқ ўзбекча тўла таржимас машҳур арбоб ва адиб Алихон тўра Соғуний томонидан Тошкентда 1967 йили амалга оширилган. Бу таржима мустабид давр мафқураси тазйиғига учраб, нашр

этилиши ярим йўлда қолиб кетди. Ниҳоят, 1990 йили Бомбайда чоп этилган форсча матндан ўзбек тилига яна бир таржима (Соғуний таржимасини ҳисобга олган ҳолда) амалга оширилди. Уни ўзбек шарқшуноси Ҳабибулло Кароматов амалга ошириб, китоб ҳолида аввал 1991 йили нашр этилди. Рус тилига «Тузукот» 1894 йили Н.П.Остроумов томонидан таржима қилинган. 1968 йилда ундан факсимил нашр амалга 345 оширилиб, унга академик И.Мўминовнинг қисқача кириш сўзи илова қилинди. Аввал бошида асар Амир Темур томонидан ёздирилгани хусусида қайд қилинган эди. Кўпгина шарқ манбалари ва муаррихлари буни ўз асарларида таъкидлайдилар. Масалан, Шамсиддин Сомийнинг қомусида шундай дейилади: «Амир Темур «Тузукот» деб юритиладиган қонунлар мажмуасини ёзди. Унда ўзининг ҳаёт йўлини баён қилди». Шарафиддин Али

Яздий эса (вафоти 1454 й.) эътиборга лойиқ маълумот келтирган: «Он ҳазрат ўзининг ҳаёти ва турмуши тарзига доир асосий воқеаларни ўз ичига олган туркий ва форсийда алоҳида бир манзума туздилар» Низомиддин Шомий ҳам «Зафарнома»да шуни таъкидлайди. Шунингдек, таниқли шарқшунос М.Шармуа (1793-1869) ва рус ҳарбий тарихчиси М.И.Иванин (1801-1874) «Тузукот»нинг ҳақиқий муаллифи Амир Темур бўлгани ҳақида фикр билдирадилар. Амир Темурнинг 660 йиллик таваллуди тантаналари арафасида 1996 йил «Тузукот» ўзбек, инглиз, француз тилларида чоп этилди. «Темур тузуклари» 2011 йили ўзбек тилида Ўзбекистон Республикаси

1-Президенти И.Каримовнинг —Миллий давлатчилигимиз тарихининг мумтоз намунаси! деб номлаган сўзбоши билан юқори сифатда, қайта нашрдан чиқди.

«Темур тузуклари» - ҳукмдорларнинг турмуш тарзи ва ахлоқ-одоб нормаларини белгиловчи рисола ҳамдир. Ўз вақтида кўпгина ҳукмдорлар, масалан, Ҳиндистонда бобурий Шох Жаҳон (1628-1657), Қўқон хони Муҳаммад Алихон (1821-1842), Бухоро амири Абдулаҳадхон (1885-1910) ва бошқалар «Тузукот»дан махсус парчалар кўчиртириб, улардан бевосита ў фаолиятларида фойдаланганлар. «Тузукот» икки қисмдан иборатдир. Биринчи қисмда жаҳон тарихида ўчмас из қолдирган машҳур давлат арбоби ва саркарда Соҳибқирон Амир Темурнинг етти ёшидан то вафотига қадар (1342-1405 й. 18 февраль) кечган ҳаёти ва ижтимоий-сиёсий фаолияти, унинг Мовароуннаҳрда марказий ҳокимиятни қўлга киритиш, тарқоқликка барҳам бериш ва марказлашган давлат тузиш, қўшни юрт ва мамлакатларни, масалан Эрон ва Хуросонни ўз тасарруфига киритиш, Олтин Ўрда хони Тўхтамишхон (1376-1395), турк

султони Боязид Йилдириш (1389-1402)га қарши ва ниҳоят буюк

жаҳонгирнинг Озарбайжон, Гуржистон ва Ҳиндистонга қилган ҳарбий юришлари ихчам тарзда баён этилган. Иккинчи қисм Амир Темурнинг номидан айтилган ўзига хос васият ва панду-насихатларидан иборатдир. Унда давлатни идора қилишда кимларга таяниш, тожу-тахт эгаларининг тутуми ва вазифалари, вазир ва кўшин бошлиқларини сайлаш, сипохийларнинг маоши, мамлакатларни бошқариш тартиби, давлат арбоблари ва кўшин бошлиқларининг бурч ва вазифалари, амирлар, вазирлар ва бошқа мансабдорларнинг тожу-тахт олдида кўрсатган алоҳида хизматларини тақдирлаш тартиби ва ҳақозолар хусусида гап боради.

«Тузукот» ёзиш асли хитой ва турк-мўғул ҳукмдор, хонларидан расм бўлиб қолган одат эди. Масалан, турк ҳоконлардан қолган «Қонуннома», Чингизхондан қолган «Билик», Хондамир (1474-1535) ёзган «Қонуни 346 Ҳумоюн», Убайдуллахон (1533-1539) топшириғи билан ёзилган «Сулук – ал мулк» («Подшоларга йўл-йўриқлар») улар жумласидандир. Амир Темур ўз олдида буюк салтанатнинг ички сиёсати ва ишчандавлат тизимини қадимий тажрибалардан ижодий фойдаланган ҳолда тузиш, ҳарбий сиёсатни замон талаби асосида тобора такомиллаштириб, мўғул истилоси асоратларини тезроқ бартараф этиш, хўжаликни оёққа турғизиш, савдо-сотик, хунармандчиликни бир меъёрга тушириш ва ривожлантириш, аҳоли манфаатларини ҳимоя қилиш, илм-фан, маданият, меъморчиликни тубдан ривожлантириш, ободонлаштириш ишларини кенг кўламда жадаллаштириш каби долзарб вазифаларни кўйган эли. Унинг бундай саъйи ҳаракатлари бир неча ўн йиллар инқирозий ҳолатда бўлган улкан ҳудудни қоқликдан чиқариш, уни юқори тараққиёт босқичига кўтаришда катта куч-ғайрат, маблағ, билим ва оқилона тадбирларни талаб этар эди. «Темур тузуклари» ўз ичига ҳаёт тажрибаси ва синовидан ўтган, бир умр эл-юрт, салтанат ташвиши билан яшаган фидоий шахс, буюк давлат арбобининг ўй-фикрлари, мушоҳада ва кечинмаларни ўз ичига жо қилган. «Тузукот»да мазкур мулоҳазалар аниқ-равон тарзда, ихчам баён этилган.

Хулоса: Соҳибкироннинг «Салтанат ишларининг тўққиз улушини машварат, тадбир ва кенгаш, қолган бир улушини эса қилич билан бажо келтириш зарур», деган кўрсатмаси ХХІ аср сиёсат майдони учун, муаммоларни ҳамжихатликда ечишга даъват тарзида кўрсатиш мумкин. —Тажрибамда кўрилганким, азми қатъий, тадбиркор, хушёр, мард ва шижоатли бир киши мингта тадбирсиз, лоқайд кишидан яхшироқдир! деган фикрлари ҳозирда ҳам ижтимоий ҳаётда долзарб аҳамият касб этса, —Билаги зўр бирни, билими зўр мингни йиқар! деган ибораси одамни ҳаминша ўз ақл-заковати, илм-маърифат асносида ҳаёт кечиришга чақиради. Амир Темурнинг

—Яхшиларга яхшилик қилдим, ёмонларни эса ўз ёмонликларига топширдим. Ким менга дўстлик қилган бўлса, дўстлиги қадрини унутмадим ва унга мурувват, эҳсон, иззат-икром кўрсатдим, деган сўзи унинг ички маънавияти бойлигидан дарак беради. XXI аср баркамол авлодини тарбиялашда, уларнинг маънавий оламини бойитишда «Тузуқлар» шубҳасиз катта аҳамият касб этади

ФҲЙДАЛЕНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И. Амир Темур ҳақида сўз. - Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
2. Каримов И. Халқимиз бор экан, Амир Темур номи барҳаётдир. Асарлар 5 – жилд.- Тошкент: Ўзбекистон, 1997.
3. Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008.
4. Абдураимов М. Темур ва Тўхтамиш. - Тошкент: Ғафур Ғулом, 2000.
5. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. - Тошкент: Шарқ, 2000.
6. Аҳмедов А. Улуғбек. Тошкент, 1994.
7. Аҳмедов Б. Соҳибқирон Темур.- Тошкент, 1996.
8. Шарофиддин Али Яздий. Зафарнома. - Тошкент: Шарқ, 1997.
9. O`zbekiston tarixi. Prof. R.H Murtazayevaning umumiy tahriri ostida. - Toshkent, 2005.
10. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. Икки жилдлик. Араб тилидан таржима, кириш сўзи ва изоҳлар муаллифи Убайдулла Уватов. -Тошкент: Меҳнат, 1992.
11. Абдурахмонов А. Улуғбек академияси. - Тошкент, 1993.